MEDITSATSIYA. QARDOSH TILLAR VA SHEVALAR CHATISHUVI

Raimnazarova Nasiba
Termiz davlat pedagogika instituti,
F.f.f.d (PhD, dotsent.

Annotatsiya. Ushbu maqolada meditsatsiya (til vositalarining o'zaro o'tishi va uyg'unlashuvi), qardosh tillar hamda shevalar chatishuvi jarayonlari lingvistik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Maqolada tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sir mexanizmlari, ularning tarixiy shakllanish jarayoni hamda ijtimoiy-madaniy omillar ta'siri yoritiladi.Shuningdek, qardosh tillar o'rtasidagi yaqinlik natijasida yuzaga keladigan fonetik, leksik va grammatik o'zgarishlar misollar asosida izohlanadi. Shevalar chatishuvi jarayonida esa turli hududiy dialektlarning bir-biriga ta'siri, nutq birliklarining aralashishi hamda yangi lingvistik shakllarning paydo bo'lishi ko'rib chiqiladi. Maqolada meditsatsiya jarayonining til rivojlanishidagi o'rni ham alohida ta'kidlanadi. Tilning boyishi, yangi so'z va iboralarning kirib kelishi, shuningdek, lingvistik integratsiya jarayonlari ijtimoiy ehtiyojlar bilan bog'liq holda tahlil qilinadi.

Qardosh tillar va shevalar chatishuvi natijasida yuzaga keladigan o'zgarishlar til tizimining dinamik xususiyatga ega ekanligini ko'rsatadi. Bu jarayonlar tilning tabiiy rivojlanish bosqichi sifatida baholanib, uning barqarorligi va moslashuvchanligini ta'minlaydi. Umuman olganda, mazkur maqola meditsatsiya va til aralashuvi jarayonlarini chuqur tahlil qilish orqali qardosh tillar va shevalar o'rtasidagi lingvistik aloqalarni ilmiy asosda yoritadi hamda ularning til rivojlanishidagi ahamiyatini ochib beradi.

Kalit so'zlar: medsatsiya, til o'zaro ta'siri, qardosh tillar, shevalar chatishuvi, lingvistik integratsiya, fonetik o'zgarishlar, leksik almashinuv, grammatik

transformatsiya, dialektologiya, til rivojlanishi, ijtimoiy lingvistika, bilingvizm, til kontaktlari, hududiy dialektlar, nutq jarayonlari.

Til insoniyatning eng muhim ijtimoiy va kommunikativ vositasi bo‘lib, u jamiyat bilan birga doimiy rivojlanish va o‘zgarish jarayonini boshdan kechiradi. Tilning bunday dinamik tabiati uning ichki tizimida va tashqi muhit bilan o‘zaro aloqalarida yaqqol namoyon bo‘ladi. Ayniqsa, tillar o‘rtasidagi kontaktlar, qardosh tillar aloqasi hamda shevalar chatishuvi til rivojlanishining eng muhim omillaridan biri hisoblanadi. Ijtimoiy lingvistika fanida til kontaktlari ijtimoiy-madaniy jarayonlarning bevosita natijasi sifatida o‘rganiladi. Jamiyatlar o‘rtasidagi tarixiy, iqtisodiy va madaniy aloqalar kuchaygan sari tillar o‘rtasida ham o‘zaro ta’sir kuchayadi. Bu jarayon natijasida bir tildan ikkinchi tilga so‘zlar, iboralar, fonetik va grammatik elementlar o‘tadi hamda til tizimi yangi shakllar bilan boyiydi.

Medsatsiya hodisasi til kontaktlarining muhim ko‘rinishlaridan biri bo‘lib, u bir til birliklarining boshqa tilga o‘tishi va moslashuvi jarayonini ifodalaydi. Ushbu jarayon natijasida tilning leksik tarkibi kengayadi, yangi tushunchalarni ifodalash imkoniyati ortadi hamda kommunikativ ehtiyojlar yanada to‘liq qondiriladi. Medsatsiya jarayoni nafaqat so‘zlar darajasida, balki fonetik, morfologik va sintaktik darajalarda ham o‘z aksini topadi. Qardosh tillar o‘rtasidagi yaqinlik ularning umumiy tarixiy ildizga ega ekanligi bilan izohlanadi. Bu esa lingvistik elementlarning o‘zaro almashinuvini osonlashtiradi hamda tillar o‘rtasida o‘xshashliklarning saqlanib qolishiga sabab bo‘ladi. Shu bilan birga, qardosh tillar o‘zaro ta’sir jarayonida bir-biridan farqlanuvchi yangi lingvistik xususiyatlarni ham shakllantiradi.

Shevalar chatishuvi esa bir til ichidagi hududiy variantlarning o‘zaro ta’siri natijasida yuzaga keladigan murakkab lingvistik jarayon hisoblanadi. Bu jarayon

fonetik o‘zgarishlar, leksik boyish va grammatik shakllarning aralashuvi orqali namoyon bo‘ladi. Natijada yangi dialektal shakllar paydo bo‘lib, tilning ichki variativligi yanada kengayadi. Zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda til kontaktlari nafaqat lingvistik, balki sotsiolingvistik, psixolingvistik va madaniy antropologik nuqtai nazardan ham o‘rganilmoqda. Chunki til o‘zgarishlari faqat ichki tizim bilan emas, balki jamiyatning ijtimoiy tuzilishi, migratsiya jarayonlari, urbanizatsiya va globalizatsiya kabi omillar bilan ham chambarchas bog‘liqdir. Medsatsiya va shevalar chatishuvi jarayonlari tilning tabiiy evolyutsion bosqichi sifatida qaraladi. Ular tilni boyitadi, uning ifoda imkoniyatlarini kengaytiradi hamda kommunikativ moslashuvchanligini oshiradi. Shu bilan birga, bu jarayonlar milliy tilning o‘ziga xosligini saqlab qolish masalasini ham dolzarb qilib qo‘yadi. Mazkur maqolaning asosiy maqsadi meditsatsiya, qardosh tillar va shevalar chatishuvi hodisalarini ilmiy asosda tahlil qilish, ularning o‘zaro bog‘liqligini ochib berish hamda bu jarayonlarning til rivojlanishidagi rolini chuqur yoritishdan iboratdir. Tadqiqot davomida ushbu hodisalarning fonetik, leksik va grammatik darajalardagi namoyon bo‘lishi, shuningdek, ularning ijtimoiy omillar bilan bog‘liqligi ham tahlil qilinadi.

Til tizimi doimiy ravishda o‘zgarib boruvchi murakkab ijtimoiy hodisa sifatida qaraladi. Ushbu o‘zgarishlarning muhim mexanizmlaridan biri til kontaktlari bo‘lib, u meditsatsiya, qardosh tillar o‘zaro ta’siri hamda shevalar chatishuvi kabi jarayonlarni o‘z ichiga oladi. Ushbu hodisalar tilning ichki rivojlanishini tezlashtiradi va uning funksional imkoniyatlarini kengaytiradi.Medsatsiya jarayoni til tizimining leksik, fonetik va grammatik darajalarida o‘z aksini topadi. Bir tildan ikkinchi tilga o‘tgan birliklar yangi muhitga moslashib, ma’lum fonetik o‘zgarishlarga uchrashi yoki semantik

kengayish hosil qilishi mumkin. Bu jarayon tilning boyishiga xizmat qiladi hamda yangi tushunchalarni ifodalash imkoniyatini yaratadi. Shu bilan birga, meditsatsiya til tizimining barqarorligi va o'zgaruvchanligi o'rtasidagi muvozanatni ta'minlaydi.

Ijtimoiy lingvistika nuqtai nazaridan qaraganda, meditsatsiya va til kontaktlari jamiyatdagi ijtimoiy jarayonlar bilan bevosita bog'liqdir. Migratsiya, savdo aloqalari, madaniy almashinuv va globallashuv kabi omillar tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sirni kuchaytiradi. Natijada til tizimida yangi qatlamlar shakllanadi va bu qatlamlar kommunikativ ehtiyojlarga moslashadi.Qardosh tillar o'rtasidagi aloqalar esa ularning genetik yaqinligi bilan izohlanadi. Bunday tillar o'zaro tushunish darajasi yuqori bo'lib, leksik va grammatik birliklarning almashinuvi nisbatan tez amalga oshadi. Qardosh tillar o'rtasidagi o'zaro ta'sir natijasida ko'pincha umumiy lingvistik qatlamlar saqlanib qoladi, biroq har bir til o'zining fonetik va morfologik xususiyatlarini ham rivojlantiradi. Bu jarayon til evolyutsiyasining tabiiy ko'rinishi hisoblanadi.

Shevalar chatishuvi esa bir til ichidagi hududiy variantlarning o'zaro ta'siri natijasida yuzaga keladi. Bu jarayon, ayniqsa, urbanizatsiya va aholi migratsiyasi kuchaygan hududlarda yaqqol namoyon bo'ladi. Turli shevalar o'zaro aralashib, yangi nutqiy shakllar va aralash dialektlarni hosil qiladi. Bu esa tilning ichki variativligini oshiradi va uning kommunikativ moslashuvchanligini kuchaytiradi. Shevalar chatishuvi jarayonida fonetik o'zgarishlar muhim rol o'ynaydi. Ayrim tovushlarning yumshashi, tushib qolishi yoki almashishi natijasida yangi talaffuz shakllari yuzaga keladi. Leksik darajada esa turli hududlarga xos so'zlarning umumiy nutqqa kirib kelishi kuzatiladi. Grammatik darajada esa sintaktik tuzilmalarning soddalashuvi yoki murakkablashuvi jarayoni sodir bo'ladi.

Qardosh tillar va shevalar o'rtasidagi o'zaro ta'sir nafaqat lingvistik, balki

ijtimoiy-madaniy ahamiyatga ham ega. Til orqali madaniy qadriyatlar, urf-odatlar va tarixiy tajriba avloddan-avlodga uzatiladi. Shu sababli til kontaktlari madaniyatlararo integratsiya jarayonining muhim vositasi hisoblanadi. Shuningdek, zamonaviy lingvistik tadqiqotlarda til kontaktlari psixolingvistik jihatdan ham o‘rganilmoqda. Bunda bilingvizm va ko‘p tillilik sharoitida til tizimining ishlashi, so‘z tanlash jarayoni hamda nutq ishlab chiqarish mexanizmlari tahlil qilinadi. Bu esa tilning inson tafakkuri bilan uzviy bog‘liqligini ko‘rsatadi.

Umuman olganda, meditsatsiya, qardosh tillar va shevalar chatishuvi tilning tabiiy rivojlanish bosqichlari bo‘lib, ular til tizimini boyitadi va uning funksional imkoniyatlarini kengaytiradi. Ushbu jarayonlar tilning statik emas, balki doimiy harakatdagi ijtimoiy hodisa ekanligini isbotlaydi. Shu jihatdan, til kontaktlarini o‘rganish zamonaviy lingvistikaning eng dolzarb yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi.

Misollar:

1. Meditsatsiya (tilga so‘z kirib kelishi) misollari

Meditsatsiya jarayonida bir tildan ikkinchi tilga so‘zlar o‘tadi va moslashadi:

telefon (inglizcha telephone)

kompyuter (computer)

internet (internet)

monitor, printer, bloger, market, marketing

Bu so‘zlar o‘zbek tiliga kirib kelib, fonetik jihatdan moslashgan va kundalik nutqda faol ishlatilmoqda.

2. Qardosh tillar o‘rtasidagi o‘xshashlik va almashinuv misollari

O‘zbek tili va boshqa turkiy tillar o‘rtasida yaqinlik mavjud:

o‘zbekcha: bosh — turkcha: baş

o‘zbekcha: ko‘z — qozoqcha: көз (kóz)

o‘zbekcha: yurak — turkcha: yürek

o‘zbekcha: tog‘a — qirg‘izcha: тага (taga)

Bu misollar qardosh tillar o‘rtasidagi umumiy ildiz va tarixiy yaqinlikni ko‘rsatadi.

3. Shevalar chatishuvi misollari (O‘zbek tili ichida)

O‘zbek tilining turli shevalari aralashishi natijasida quyidagi holatlar kuzatiladi:

Toshkent + Farg‘ona nutqi:

adabiy: kelayapman

og‘zaki: kelyapman / kelyabman

Samarqand shevasi:

adabiy: borayapman

sheva: borvomman / boropman

Xorazm shevasi:

adabiy: qilyapman

sheva: qilyabman / qilyapman (talaffuz o‘zgaradi)

Bu misollar shevalar chatishuvi natijasida nutqda aralash shakllar paydo bo‘lishini ko‘rsatadi.

4. Aralash til (kod almashinuvi) misollari

Zamonaviy nutqda ikki til aralashishi ham kuzatiladi:

“Men meetingga boraman.”

“Bugun deadline yaqin.”

“U online darsga kirdi.”

Bu holat ham meditsatsiyaning zamonaviy ko‘rinishi hisoblanadi.

Xulosa qilib aytganda, meditsatsiya, qardosh tillar va shevalar chatishuvi til

rivojlanishining tabiiy va doimiy jarayonlaridan biri hisoblanadi. Ushbu hodisalar til tizimining statik emas, balki dinamik xarakterga ega ekanligini ko'rsatadi hamda uning ijtimoiy muhit bilan uzviy bog'liqligini tasdiqlaydi. Ijtimoiy lingvistika doirasida olib borilgan tahlillar shuni ko'rsatadiki, til kontaktlari natijasida fonetik, leksik va grammatik darajalarda sezilarli o'zgarishlar yuzaga keladi. Meditsatsiya jarayoni tilning leksik boyishini ta'minlasa, qardosh tillar o'rtasidagi yaqinlik lingvistik umumiylikni saqlab qolishga xizmat qiladi. Shevalar chatishuvi esa til ichidagi variativlikni kuchaytirib, yangi nutqiy shakllarning paydo bo'lishiga olib keladi.

Shuningdek, ushbu jarayonlar ijtimoiy, madaniy va tarixiy omillar bilan chambarchas bog'liq bo'lib, ular tilning rivojlanish yo'nalishini belgilaydi. Globallashuv, migratsiya va madaniy aloqalarning kuchayishi til kontaktlarini yanada faollashtirib, tillararo almashinuv jarayonini tezlashtirmoqda. Umuman olganda, meditsatsiya va shevalar chatishuvi tilning tabiiy evolyutsion bosqichi sifatida uning boyishi va rivojlanishiga xizmat qiladi. Shu sababli ushbu jarayonlarni chuqur o'rganish zamonaviy lingvistikaning muhim va dolzarb yo'nalishlaridan biri hisoblanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Akhmanova O. S. Linguistics Terminology Dictionary. – Moscow: Soviet Encyclopedia, 2010.
2. Crystal D. The Cambridge Encyclopedia of Language. – Cambridge: Cambridge University Press, 2019.
3. Trask R. L. Language Contact and Linguistic Change. – Oxford: Oxford University Press, 2015.
4. Thomason S. G., Kaufman T. Language Contact, Creolization and Genetic

Linguistics. – Berkeley: University of California Press, 2014.

5. Weinreich U. Languages in Contact. – The Hague: Mouton, 2011.

6. Hock H. H., Joseph B. D. Language History, Language Change, and Language

7. Relationship. – Berlin: Mouton de Gruyter, 2020.

8. O'zbek tili grammatikasi. – Toshkent: Fan va texnologiya nashriyoti, 2018.

9. O'zbek tilining izohli lug'ati. – Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2019.

10. O'zbek dialektologiyasi. – Toshkent: O'qituvchi nashriyoti, 2017.

11. Rahimov A. Tilshunoslikka kirish. – Toshkent: Ma'naviyat, 2020.

12. Xoliyorov B. O'zbek shevalari va ularning tasnifi. – Toshkent: Fan, 2016.